

Бушко Г. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології імені професора Ларіона Свенціцького
Львівського національного університету імені Івана Франка

КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІВАНА ШИШМАНОВА «ПІСНЯ ПРО МЕРТВОГО БРАТА В ПОЕЗІЇ БАЛКАНСЬКИХ НАРОДІВ»

Анотація. У статті розкрито питання генеалогії та переспіву мігруючого фольклорного сюжету відомої болгарської пісні «Лазар і Петкана» зі збірки «Болгарські народні пісні. Зібрані Димитрієм та Константином Миладиновими» (1861 р.), яку Іван Шишманов проаналізував у дослідженні «Пісня про мертвого брата в поезії балканських народів» (1896 р.). Він вважав, що в основу болгарської пісні покладено мотив балади «Ленора» (1773 р.) німецького поета Г. Бюргера.

І. Шишманов переклав баладу болгарською мовою та розпочав її ретельне дослідження. Він віднайшов 147 варіантів слов'янських, балканських та західноєвропейських сюжетів, споріднених із «Ленорою», і зазначив особливості їхнього розвитку, поширення та рецепції в усній народній творчості болгар.

Вчений подав історіографію балади, а також споріднених із нею фабул, що свого часу цікавили видатних компаративістів О. Веселовського, В. Вольнера, Ж. Жира, К. Крумбахера, Я. Махала, Н. Політиса, Я. Псіхаріса, І. Созоновича. Спираючись на їхні напрацювання, І. Шишманов порівнював усі відомі тексти з циклу «Про мертвого брата» та запропонував свій варіант генеалогії балканських версій цього переказу. У результаті зіставлення матеріалу І. Шишманов дійшов висновку, що найбільш оригінальною з усіх версій була грецька. Проте її першоджерелом була малоазійська пісня «Про мертвого брата», яка стала популярною в Греції, а через посередництво грецьких колоній поширилась на Балканський півострів. Вона потрапила до Болгарії, і з грецької версії сформувалась болгарська. Щодо «Ленори», то вона, на переконання вченого, мала зв'язок із давніми поетичними, міфічними та побутовими традиціями, які через етнічну міграцію частково видозмінювалися, а сама тема була знайома та популярною ще до Г. Бюргера і мала грецькі корені.

Праця «Пісня про мертвого брата в поезії балканських народів» стала здобутком тогочасного болгарського літературознавства та помітним внеском у розвиток тогочасної компаративістики, оскільки, встановлюючи типологічну подібність цього сюжету, І. Шишманов віднайшов спільні ознаки в усній поетичній творчості багатьох народів.

Ключові слова: І. Шишманов, балада, генеалогія, зіставлення, сюжет, фольклор.

Постановка проблеми. Усвідомлюючи нерозривний зв'язок фольклору з культурою та побутом болгарського народу, І. Шишманов присвятив значну частину наукової діяльності вивченню цих питань із застосуванням порівняльно-історичного методу, зокрема їхньому розгляду в загальнослов'янському та загальнобалканському контексті, чим значно збагатив тогочасну фольклористику та славистику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання внеску І. Шишманова у порівняльне вивчення літератури та фольклору було предметом зацікавлення болгарських учених Ц. Абаджисової [1], М. Арнаудова [2], С. Бояджисової [3], Д. Димова [4], проте компаративний аспект дослідження І. Шишманова «Пісня про мертвого брата в поезії балканських народів» досі не привертав увагу українських науковців, а про саму працю є лише кілька побіжних згадок.

Метою статті є висвітлення наукового доробку І. Шишманова та його внеску в розвиток порівняльного літературознавства, фольклористики славистики та балканістики.

Виклад основного матеріалу. І. Шишманов (1862–1928 рр.) – болгарський учений, представник європейської культурно-історичної школи, який став фундатором компаративістики у Болгарії. До його наукових зацікавлень входили історія слов'янських та західноєвропейських літератур, питання болгарського національного й культурного Відродження, теорія літератури, фольклор та етнографія.

У 1896 р. І. Шишманов опублікував частину студії «Пісня про мертвого брата в поезії балканських народів» [5], яку розпочав аналізом пісні «Лазар і Петкана» із збірки «Болгарські народні пісні. Зібрані Димитрієм та Константином Миладиновими» (1861 р.) [6]. Вчений стверджував, що в її основі лежала балада Г. Бюргера «Ленора» про померлого юнака, який з'явився своїй засмученій нареченій, щоб повінчатися з нею. Ця балада здобула велику популярність, адже, як ми дослідили, наприкінці XVIII ст. її було перекладено англійською, датською, французькою, португальською, українською, польською, хорватською мовами [7, с. 211].

У 1893 р. І. Шишманов переклав баладу болгарською мовою та розмістив її на шпальтах часопису «Български преглед» [8]. Наступного року вчений опублікував у німецькому виданні резюме до фундаментального дослідження, в якому намагався віднайти та проаналізувати споріднені з «Ленорою» слов'янські, балканські та західноєвропейські варіанти [9].

Його зацікавили джерела балади, оскільки її мотив був добре відомий балканським народам, зокрема албанцям, болгарам, грекам, сербам та румунам.

Питанням генеалогії та переспіву «Ленори» цікавилось чимало фольклористів, зокрема німецькі (В. Вольнер, К. Крумбахер), грецькі (Я. Псіхаріс, Н. Політис), польський (І. Созонович), російський (О. Веселовський), французький (Ж. Жира), чеський (Я. Махал).

Оскільки між ученими виникла дискусія щодо першоджерел поетичного твору, то І. Шишманов вирішив провести власне дослідження.

Він розпочав студію з аналізу джерел «Ленори» та споріднених із нею сюжетів, які вивчив професор Лейпцигського університету В. Вольнер. У праці «Der Lenorenstoff in der slavischen Volkspoese» («Сюжет «Ленори» у слов'янській народній поезії») (1882 р.) В. Вольнер переклав німецькою мовою усі відомі йому слов'янські варіанти балади, починаючи з українських, яких, як він зауважував, було найбільше, і всі вони вирізнялися жвавістю розповіді. Учений переклав, зокрема, три казки зі збірника П. Чубинського та одну казку зі збірника М. Драгоманова, окрім них, одну польську казку невідомого автора, дві чеських, одна з яких була казкою, інша – народною піснею. До чеських варіантів В. Вольнер також відніс моравську народну пісню. У них була присутня розповідь про мертвого брата, а не про нареченого. Усі згадані слов'янські пісні та казки, що, за винятком незначних розбіжностей, мали подібний зміст, учений помістив до першої групи. Їх об'єднував мотив, коли мертвий брат оживає і встає з гробу, щоби помститись сестрі за те, що вона постійним плачем та сльозами порушила його спокій.

До другої групи В. Вольнер умістив чотири версії пісні з подібним сюжетом, що належали сербам, болгарам, грекам і албанцям. Їх об'єднував мотив, коли мертвий хлопець вставав із гробу не для помсти, а щоб утішити сестру [5, кн. XIII, с. 481].

І. Шишманов відзначив великий внесок В. Вольнера у дослідження джерел пісні про мертвого брата, а його студію назвав «родоначальницею усіх наступних праць, написаних на цю тему» [5, кн. XIII, с. 482].

Праця В. Вольнера привернула увагу грецького вченого Я. Псіхаріса, який у студії «La ballade de Lénore en Grèce» («Балада «Ленора» у Греції») (1884 р.) поставив за мету дослідити грецьку версію пісні про мертвого брата та порівняти її з баладою Г. Бюргера. Як писав І. Шишманов, Я. Псіхаріс завдячував В. Вольнеру за відомості про Г. Бюргера та слов'янську поезію [5, кн. XIII, с. 487].

Уважно дослідивши разом із німецькою версією «Ленори» слов'янські версії з першої групи, Я. Псіхаріс дійшов висновку, що головну ідею краще виражено в українських піснях. У них дуже жорстокі подробиці та мало релігійних мотивів. У генеалогії балканських версій уже присутня релігійна ідея, отже, такі пісні складені пізніше [5, кн. XIII, с. 496]. Грецький учений Н. Політіс заперечував таку гіпотезу і вважав, що першообраз усіх варіантів необхідно шукати у візантійській версії, перекладеній грецькою мовою. І. Шишманов додавав, що, оскільки слов'яни і болгари ще з X ст. перекладали богослужбні книги, а згодом і перші літературні твори саме з грецької, то цілком ймовірно, що між ними могла бути епопея «Дігеніс Акритас», яка перебувала у дуже тісному зв'язку з народною піснею про мертвого брата. З болгарської мови, як дослідив І. Шишманов, твір згодом був перекладений російською та сербською мовами [5, кн. XIII, с. 504].

Французький дослідник Ж. Жирар також віддавав перевагу залежності балади «Ленора» від епопеї «Дігеніс Акритас» і стверджував, що вона має грецьке походження. Сербську ж пісню він вважав копією грецької [5, кн. XIII, с. 514].

Напрацювання В. Вольнера, Я. Псіхаріса та Н. Політіса справили надзвичайне враження на критиків, які відразу втрутились у суперечку між опонентами.

У 1885 р. в «Журнале Министерства народного просвещения» О. Веселовський опублікував статтю «К народным мотивам баллады о Леноре» [10], в якій, як дослідив І. Шишманов, доводив, що генеалогічні зв'язки усіх цих балад не є такими, як писав Я. Псіхаріс, та доходив висновку, що «греко-албансько-болгарська редакція балади була найстаршою (першою), сербська редак-

ція – другою (пізнішою), а південноросійські¹ та німецькі пісні – не першими, а найпізнішими» [5, кн. XIII, с. 507].

Таким чином, О. Веселовський, всупереч доказам Я. Псіхаріса, повністю змінив генеалогію твору.

З його точкою зору погоджувався чеський учений Я. Махал, який вважав, що першість належала грецькій версії, а болгарська пісня була більше подібною до грецької, ніж до сербської. На його переконання, якщо б сербська версія була прообразом усіх інших, а від неї сюжет мігрував би до болгар, то сербська й болгарська версії мали би більше подібностей [5, кн. XIII, с. 545].

Історичному розвитку дослідження питання присвячена також праця К. Крумбахера «Ein Problem der vergleichenden Sagenkunde und Literaturgeschichte (die Lenorensage)» («Проблема порівняння відомих виявлених легенд та літературна історія балади «Ленора»») (1887 р.). Дослідивши усі варіанти сказань про мертвого брата, він дійшов висновку, що на той час це питання неможливо було висвітлити, тому запропонував розширити географію його вивчення. Оскільки вчені звертали увагу лише на східну та південно-східну групи, а також на південнослов'янські, грецькі та албанські версії балади, німецький дослідник, як повідомляв І. Шишманов, радив не боятись, а шукати та вивчати версії інших європейських народів [5, кн. XIII, с. 522].

Продовжив дослідження К. Крумбахера польський учений І. Созонович. Він опублікував праці «Песни и сказки о женихе-мертвецe или брате-мертвецe» (Варшава, 1890 р.) та «Ленора Бюргера и родственные ей сюжеты в народной поэзии европейской и русской» (Варшава, 1893 р.). І. Шишманов, дослідивши обидві праці, особливо відзначив другу. У ній І. Созонович поділив твір за змістом на такі дві групи, які генетично не були пов'язані між собою: пісні та казки про мертвого нареченого; пісні про мертвого брата. Твори з першої групи він виводив із першоджерела – грецької розповіді про Протесілаю і Лаодамію, яка проникла у середньовічну західноєвропейську літературу, а після – у народне середовище, в якому зберіглась досі. Пісні та казки з другої групи мали сербське походження і були запозичені болгарами, а згодом їх перейняли албанці та греки [5, кн. XIII, с. 525–526].

У другій частині студії І. Шишманов подав власний аналіз, порівняв усі відомі тексти з циклу «Про мертвого брата» та запропонував свій варіант генеалогії балканських версій сказання.

Задля цього він порівняв усі відомі балканські версії пісні, а саме албанську, болгарську, грецьку, румунську, арумунську (македоно-румунську) та сербську, а також установив, який із цих варіантів є найстарішим, до якої групи він належав, які зміни відбулися в пісні порівняно з її найстарішою версією.

І. Шишманов проаналізував 147 відомих варіантів пісні, порівнюючи її різноманітні балканські версії. Він дотримувався думки про те, що оригінальною була грецька версія. Проте її висхідною точкою була малоазійська пісня про мертвого брата, яка стала відомою та поширилась у двох напрямках: через південногрецькі колонії на Балканський півострів на Візантію та Елладу. З грецької версії розвинулись албанська та болгарська № 1². Остання була запозичена за посередництва Візантії та частково грецької Македонії. З болгарської версії № 1 утворилась доповнена й оновлена версія № 2, яка була поширена в Західній Болгарії. Згодом на основі болгарської версії № 1 утворилась румунська, а на основі версії № 2 і частково версії № 1 (через Північну Македонію) – сербо-хорватська версія цієї пісні. Відсутність сказання про мертвого брата у королівстві Румунія і той

¹ Українські варіанти балади О. Веселовський зараховував до південноросійських.

² І. Шишманов вважав, що в Болгарії також було 2 версії цієї пісні.

факт, що поодинокі відомі румунські варіанти її записані у Карпатах та на Буковині, дають нам змогу припускати, як зазначав І. Шишманов, що румунський варіант пісні утворився на основі болгарської після близького знайомства румунів із семигородськими болгарамі³, які згодом порумунилися [5, кн. XV, с. 589–590]. Отже, за допомогою етнографії І. Шишманов виявив доказ існування семигородських болгар.

Щодо «Ленори», то вона, на переконання вченого, мала зв'язок із давніми поетичними, міфічними та побутовими традиціями, які через етнічну міграцію частково змінювали свою форму. Отже, ця тема мала грецькі корені.

Наприкінці студії вчений поставив собі таке завдання на перспективу: продовжити дослідження пісні та особливостей її міграції у південному та східному напрямках, до малоазійських та грецьких етнографічних областей, а згодом у північному та західному, до кордону із сербо-хорватськими та румунськими областями [5, кн. XV, с. 590].

Окрім цього, І. Шишманов мав на меті дослідити стиль та художні особливості української думи зі збірника Я. Головацького⁴ про мертвого хлопця, який за допомогою магії встав із гробу. Болгарському вченому був добре відомий її текст. У студії читаємо про те, як дівчина запитувала:

«Милый, милый що тебе
твои власки побутнели
бели личка почорнели?»

А мертвий хлопець відповідав:

«Я на войне за краю ставав,
дробный дожджик на мя падав,
же ми власки побутнели» [5, кн. XV, с. 563].

Цю українську думу І. Шишманов мав на меті порівняти з подібними за змістом моравською, сербською, хорватською, румунською, албанською та російською піснями.

Незважаючи на те, що продовження студії І. Шишманов не опублікував, уже з його попередніх записів видно, яке непросте завдання поставив перед собою вчений та наскільки старанно він досліджував матеріал, що намагався донести фольклористам, етнографам, філологам, історикам та широкому колу читачів.

Висновки. У студії «Пісня про мертвого брата в поезії балканських народів» І. Шишманов дослідив джерела балади Г. Бюргера «Ленора». Застосувавши порівняльно-історичний метод задля з'ясування питання її походження, вчений віднайшов споріднені з баладою слов'янські, балканські та західноєвропейські сюжети й мотиви, вказав на особливості їхнього розвитку, поширення та рецепцію в усній народній творчості болгар.

Література:

1. Абаджиева Ц. Сравнителният метод във фолклорните изследвания на проф. Ив.Д. Шишманов (според статията «Песента за мъртвия брат в поезията на балканските народи»). *Известия на Етнографския институт и музей при БАН*. 1961. Кн. 4. С. 223–270.
2. Арнаудов М. Трудювете на проф. Ив.Д. Шишманов по фолклор, етнография и българско Възраждане. *Известия на Народния етнографски музей в София*. 1929. Кн. 8–9. С. 3–24.
3. Бояджиева С. «Мъртвия брат» – анализи и тълкування. *Иван Д. Шишманов – форумът. Шишманови четения*. Кн. 1. София: Карина-Мариана Тодорова, 2005. С. 124–137.

³ Семигород – інша назва історичної області на півночі Румунії – Трансильванії. У цій місцевості проживала значна кількість болгар, які згодом змішалися із румунами. Одним із перших почав досліджувати існування семигородських болгар болгарський учений Л. Милетич [11].

⁴ Ця дума вміщена в І частині збірника Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» у розділі «Думы о событиях обыкновенных лиц» під № 40 [12, с. 83–84].

4. Димов Г. Иван Шишманов и сравнительно-историческое изучение на културите и литературите на балканските народи. *Сравнително литературознание*. 1982. № 2. С. 32–47.
5. Шишманов И. Песента за мъртвия брат в поезията на балканските народи. *Сборник за народни умотворения наука и книжнина*. Ч. I. 1896. Кн. XIII. С. 474–570; Ч. II, III. 1897. Кн. XV. С. 449–601.
6. Български народни песни. Собрани од братья Миладиновци Димитрия и Константина и издани от Константина. Загреб: Книгопечатницата на А. Якичъ, 1861. 542 с.
7. Бушко Г. Славистична проблематика у фольклористичних та етнографічних працях Івана Шишманова. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*: збірник наукових праць. Вип. 18. Київ, 2012. С. 206–213.
8. Бюргер Г. Ленора. Балада / прев. от нем. на И. Шишманов. *Български преглед*. 1893/1894. Кн. 3. С. 1–10.
9. Schischmanow I. Der Lenorenstoff in der bulgarischen Volkspoesie. *Indogermanische Forschungen. Brugmann und Streitberg. Strassburg*. 1894. S. 412–448.
10. Веселовский А. К народным мотивам баллады о Леноре. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1885. Ч. 242. № 11. С. 71–79.
11. Милетич Л. Седмиградските българи. *Сборник за народни умотворения наука и книжнина*. 1896. Кн. XIII. С. 153–256.
12. Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Головацким: в 3 ч. Москва: Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1878. Ч. I: Думы и думки. 388 с.

Bushko H. Comparative aspect of Ivan Shyshmanov's research "Song about a Dead Brother in the Poetry of the Balkan Peoples"

Summary. The article reveals the issue of genealogy and re-singing of the migrating folklore plot of the famous Bulgarian song "Lazar and Petkana" from the book "Bulgarian Folk Songs, collected by the Miladinov Brothers Dimitar and Konstantin" (1861), which Ivan Shyshmanov analyzed in the research "Song about a Dead Brother in the Poetry of the Balkan Peoples" (1896). He considered that the basis of the Bulgarian song was the motif of the ballad "Lenora" (1773) by German poet G. Bürger.

I. Shyshmanov translated the ballad into Bulgarian and began study it closely. He found 147 variants of Slavic, Balkan and Western European plots related to Lenora and pointed out the peculiarities of their development, distribution and reception in the oral folklore of the Bulgarians.

The scientist presented a historiography of the ballad, as well as related plots that once interested outstanding comparatists O. Veselovsky, V. Volner, J. Girard, K. Krumbacher, J. Mahal, N. Politis, J. Psycharis, I. Sozonovich and others. Based on their works, I. Shyshmanov compared all known texts from the series "The Dead Brother's Song" and offered his version of the genealogy of the Balkan versions of the legend. As a result of comparing the material, I. Shyshmanov came to the conclusion that the most original of all versions was Greek. However, its original source was the song "The Dead Brother", which was composed in Asia Minor and became popular in Greece, afterwards through the Greek colonies spread to the Balkan Peninsula. Thus, it came to Bulgaria, and therefore, from the Greek version developed Bulgarian. As for ballad "Lenora", it, according to the scientist, had a connection with ancient poetic, mythical and everyday traditions, which due to ethnic migration were partially modified, and the topic itself was known and popular before G. Bürger and had Greek roots.

The work "Song about a Dead Brother in the Poetry of the Balkan Peoples" became an achievement of the Bulgarian literary studies of that time and a significant contribution to the development of comparative studies of that time, as I. Shyshmanov found common features in the oral poetry of many peoples.

Key words: I. Shyshmanov, ballad, genealogy, comparison, plot, folklore.